

Edo Mihevc in Oton Župančič: nastanek in usoda pesmi *Domovina je ena*

MATEJ ŽUPANČIČ, ALENKA ŽUPANČIČ

Na vseslovenskem spomeniku spravi in vsem žrtvam vojn naj bi bil vklesan začetek posvetilnega napisa spominske narave *Domovina je ena ...* pesnika Otona Župančiča. Zanimalo naju je ozadje: kdaj in ob kakšni priliki je pesnik napisal pesem. V povezavi z njeno »uporabo« na predvidenem spomeniku navajava nekaj do sedaj neznanih dejstev o okoliščinah, ki so pesnika spodbudile k pisanju pesmi. Dokumentirano je sodelovanje med pesnikom Župančičem in arhitektom Edom Mihevcem. Gradivo bi bilo zanimivo, ne le za literarno, temveč tudi za umetnostno zgodovino, a do sedaj ni bilo kritično obravnavano.

Pesem iz treh štirivrstičnih kitic v nobeni različici nima naslova. Po pesnikovi navadi, da je kot naslov postavljaj prvi verz ali del prvega verza,¹ pesem poimenujeva *Domovina je ena*; s tem naslovom jo je uglasbil tudi skladatelj Milko Homér.²

Oprla sva se na dosegljive pesnikove rokopise, na klesani objavi in na nekatere tiskane objave ter na izpovedi prič nastajanja pesmi.

Domovina je ena
nam vsem dodeljena,
in eno življenje,
in ena smrt.

Svobodi udani
za borbo smo zbrani,

Za podatke in gradivo se zahvaljujeva arhitektkam Ani Nuši Jontez Mihevc, Olgi Rusanov in Jasni Kralj Pavlovec, za napotke zgodovinarju Aleksu Kalcu. Za uporabo in objavo gradiva se zahvaljujeva Zorku Vičarju iz Agencije Republike Slovenije za okolje, Muzeju in galerijam mesta Ljubljane, Narodni in univerzitetni knjižnici, ter za prevod v francoščino Marie-Claude Oberti Župančič.

¹ Dušan PIRJEVEC, Opombe, in: Oton Župančič, *Zbrano delo*, I, Ljubljana 1956, p. 335.

² Milko HOMÉR – Oton ŽUPANČIČ, *Domovina je ena, slavospev za glas in pihalni orkester*, Mari-bor 2011 (glasbeni tisk).

in kaj je življenje,
in kaj je smrt?

Bodočnost je vera!
Kdor zanjo umira,
se vzdigne v življenje,
ko pade v smrt.

Zapis pesmi je povzet iz podpisanega rokopisa (sl. 1), ki ga je bil pesnik izročil arhitektu Mihevcu kot osnovo za klesani napis na sarkofagu narodnih herojev v Ljubljani.³ Prvo transkripcijo je za potrebe klesanja naredila Olga Rusanov, tedaj študentka arhitekture v razredu Eda Mihevca, njena predloga za klesanje se ni ohranila. Transkripcijo klesanega besedila je objavila umetnostna zgodovinarica Špelca Čopič.⁴ Rokopis, predan Mihevcu, je v magistrskem delu predstavila arhitektka Jasna Kralj Pavlovec.⁵

O nastanku pesmi je arhitektka Ana Nuša Jontez Mihevc 20. maja 2011 povedala, da se je bil Mihevc dogovoril za srečanje z Župančičem. Ob obisku je pesnika seznanil s pobudo o postavitvi sarkofaga ob predvideni grobnici narodnih herojev in za potrebo po verzih. Doma je arhitekt pripovedoval, kakšen vtis je nanj napravil pesnik, ki je kar med pogovorom pisal verze, jih popravljaj in pisal znova. Župančič je v prisotnosti arhitekta zasnoval in popravljaj pesem za klesanje na sarkofag ter na koncu daljšega, nekajurnega razgovora in snovanja Mihevcu na listu papirja izročil njen podpisan čistopis.

Rokopisov pesmi je več: literarni zgodovinar in urednik pesnikovih zbranih del, Joža Mahnič,⁶ omenja tri od njih, večplastni rokopis v Beležnici XLIX (sl. 2)⁷ ter še dva čistopisa na samostojnih listih.⁸ Poleg teh obstajata vsaj še dva čistopisa: že

³ Osebni arhiv arhitektke Ane Nuše Jontez Mihevca.

⁴ Špelca Čopič, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, Ljubljana 2000, p. 393. Le piko na koncu bi bilo treba zamenjati s klesarsko zvezdo.

⁵ Jasna KRALJ PAVLOVEC, *Edo Mihevc – urbanist, arhitekt in oblikovalec, 1911–1985*, Ljubljana 1999 (magistrsko delo, Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani, tipkopis), p. 106. Pri transkripciji je za Župančičeve rokopise značilne na veliko napisane male črke *k* prepoznala kot velike črke *K*. Arhitektka je verjetno sodila, da je z veliko črko pesnik poudaril besedne zveze: *in Kaj je življenje, in Kaj je smrt?* ter *Ko pade v smrt*. Besedo *udani* je posodobila v *vdani*.

⁶ Joža MAHNIČ, Opombe, *Oton Župančič. Zbrano delo*, IV, Ljubljana 1967, p. 363.

⁷ Narodna in univerzitetna knjižnica (NUK), rokopisna zbirka, inv. št. 5/85, Zapuščina Otona Župančiča, Beležnica XLIX (od tu naprej Beležnica).

⁸ NUK, rokopisna zbirka, inv. št. 5/85, Zapuščina Otona Župančiča, mapa V, ovoj 28, št. 171, 172.

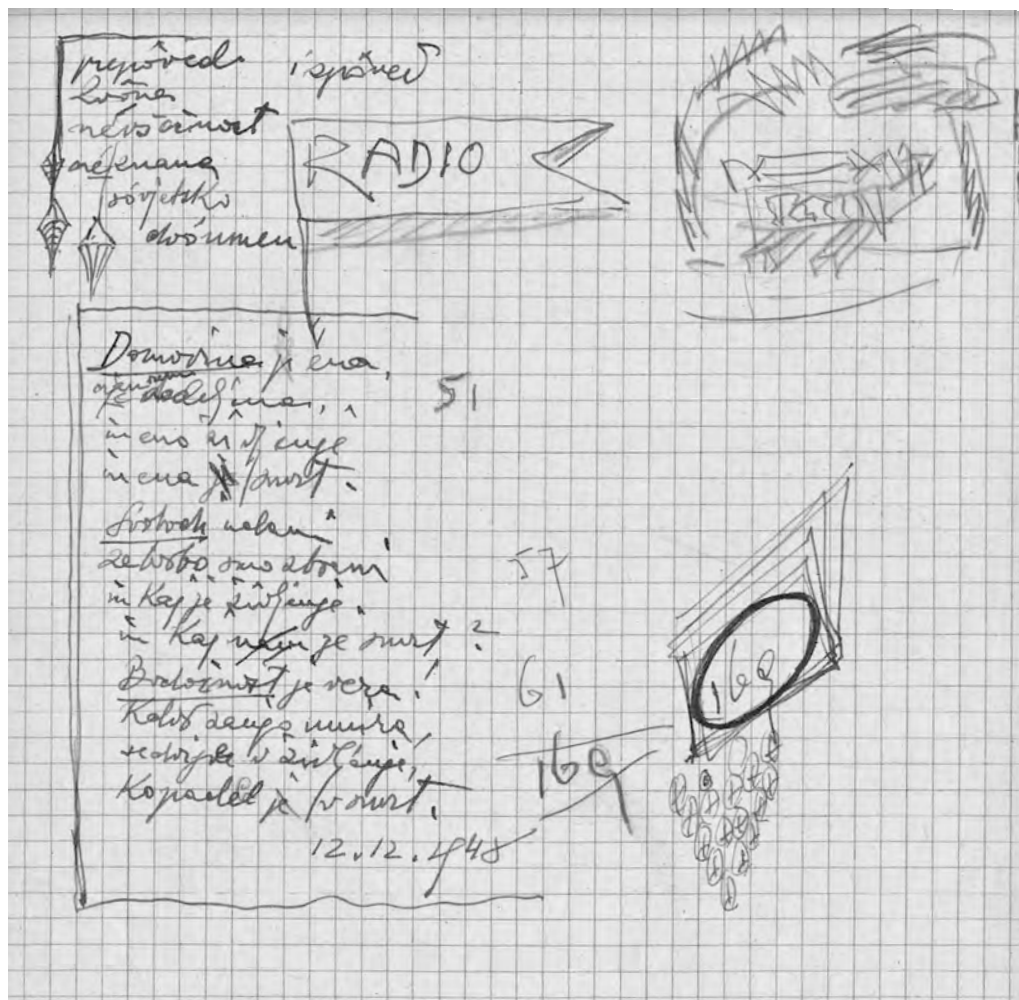
Domovina je ena
 nam sem doležena,
 in eno življenje,
 in ena smrt.

Svobodni udani
 za brambo našo sbrani,
 in kaj je življenje,
 in kaj je smrt?

Brezovnost je vera!
 Kelvot zavija mirna,
 se vzdigne v življenje,
 ko pade v smrt.

Oton Župančič

1. Oton Župančič, rokopis pesmi *Domovina je ena*, 12. 12. 1948. Osebni arhiv Ane Nuše Jontez Mihevc / Oton Župančič, Manuscrit du poème *Unique est la Patrie*, 12.12.1948. Archives personnelles d'Ana Nuša Jontez Mihevc



2. Večplastni rokopis pesmi *Domovina je ena*, 12. 12. 1948. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, rokopisna zbirka, inv. št. 5/85, Zapuščina Otona Župančiča, Beležnica XLIX / Ébauches manuscrites superposées du poème *Unique est la Patrie*, 12.12.1948; Bibliothèque nationale et universitaire slovène, Archives manuscrites, inv. no. 5/85, Legs Oton Župančič, Note XLIX

omenjeni, predan Mihevcu, in čistopis iz zapuščine Gabrijela Justina.⁹ Ti štirje čistopisi vsebujejo tri različice pesmi *Domovina je ena*.

Večplastni rokopis iz Beležnice, ki je nastajal ob snovanju pesmi, je edini datiran, kar opredeljuje 12. december 1948 kot dan Mihevčevega obiska pri pesniku.

⁹ NUK, rokopisna zbirka, Zapuščina Gabrijela Justina, Ms 1876, mapa Oton Župančič.

Pesem oziroma njena različica, označena kot »spominsko posvetilo«,¹⁰ je eno zadnjih del pesnika, ki je umrl pol leta pozneje.

Prvotnejše pesnikove različice zapisov se od zgoraj objavljene razlikujejo v več verzih. Župančič je v prvotnem besedilu nekatere besede prečrtal in vrnil nove le s svinčnikom, druge pa s črnilom odločno dvakrat prečrtal ali dodal nove. Točnejšega zaporedja spreminjanja verzov ni mogoče ugotoviti. Večplastno različico iz Beležnice je Mahnič imenoval »dokončno besedilo«, vendar ni jasno, na katero plast je mislil.¹¹

Pri pesmi je ob kiticah izbrane različice zapisano tudi število črk (51, 57, 61)¹² in navedena je njihova vsota (169). Pesnik je glede na mere sarkofaga skušal napisati po številu znakov ustrezno besedilo. V Beležnici je poleg pesmi s svinčnikom skiciral sarkofag, nedvomno posnet po Mihevčevi risbi na listu, ki sta ga sogovornika med pogovorom dopolnjevala (sl. 3).¹³ Pesnik je v Beležnico vpisal tudi posamezne besede,¹⁴ ki so se mu porajale ob pogovoru z arhitektom in snovanju verzov.

V naslednjih rokopisih, napisanih na samostojnih listih, je pesnik besedilo še spreminjal. Od različic v Beležnici se najmanj oddalji edini nepodpisani čistopis.¹⁵ Le v tem rokopisu je na koncu šestega verza pomišljaj, v prejšnjih in poznejših različicah stoji vejica. Tudi v verzu *Svobódi udani*, razen strešice na črki *ó*, je pesem enaka eni možnih različic iz Beležnice. Nepodpisani rokopis je z veliko verjetnostjo mogoče datirati na nedeljo, 12. decembra 1948. Glede na pričevanje arhitektke Jontez Mihevc datirava čistopis v njeni lasti prav na ta dan, saj je arhitekt nastajanju pesmi prisostvoval do zaključka. V tej različici je pesnik v predzadnjem verzu spremenil besedo *dvigne v vzdigne* (*se vzdigne v življenje*), ki jo je ohranil v naslednjih rokopisih.

Avtor je verze še enkrat spremenil. Rokopisa v zbirki NUK¹⁶ se od rokopisa za klesanje razlikujeta tudi v prvem verzu druge kitice – besedo *udani* nadomesti beseda *predani* – in po nekaterih ločilih. V obeh omenjenih rokopisih so, kot v Be-

¹⁰ Nepodpisan prispevek, Počaščenje narodnih herojev, *Tovariš*, V/18, 6. 5 1949, p. 314.

¹¹ MAHNIČ 1967, cit. n. 6, p. 363.

¹² Arhitekt je opredelil ločevanje kitic s klesarsko zvezdo, pike naj bi odpadle. Pesnik se je zmotil v številu črk druge kitice. Le-ta nima v nobeni plasti iz Beležnice 57 črk.

¹³ Muzej in galerije mesta Ljubljane (MGML), Zapuščina Otona Župančiča, inv. št. 510:Lju;0022852. V muzejskem popisu predmetov je list uvrščen med »10 poslikanih in popisanih listov, ki so nastali verjetno ob igri z otroci«.

¹⁴ Te so: prepóvedi, izpóved, Zvóna, névšečnost, néznana, sóvjetski, dvóumen, RADIO. Nekatere izmed teh besed bi zahtevale še posebno obravnavo.

¹⁵ NUK, cit. n. 8, št. 171.

¹⁶ NUK, cit. n. 8, št. 172; NUK, cit. n. 9.

ležnici, podčrtane začetne besede vseh treh kitic: Domovina, Svobodi, Bodočnost. Mahnič je besedilo znane mu različice opredelil kot »dokončno besedilo«.17 Ni jasno, zakaj je tudi to besedilno različico poimenoval enako kot že prej nedefinirano različico v Beležnici.

Treba pa je razlikovati med besedilom za klesanje na sarkofag in kasnejšim, za tisk namenjenim besedilom pesmi *Domovina je ena*.18

Sarkofag narodnim herojem v Ljubljani in spomenik v Šentvidu pri Stični

Sarkofag narodnim herojem v Ljubljani je zasnoval arhitekt Mihevc, bronasta reliefa na sarkofagu sta delo kiparja Borisa Kalina.19 Sarkofag iz grobo naklesanega belega istrskega kamna20 je bil izdelan v klesarski delavnici Tomanovih na Resljevi cesti.21 Arhitektka Olga Rusanov se dobro spominja, da so verze klesali v hudi zimi 1948/1949. Glede na temperaturne podatke22 je bilo to verjetno ob koncu januarja in na začetku februarja 1949.

Narodne heroje – njihova imena so vklesana na južni in severni strani sarkofaga – so v grobnico pri sarkofagu svečano pokopali 24. aprila 1949. To je datum prve klesane objave pesmi. Verzi celotne pesmi so vklesani z velikimi črkami, brez ločil, kitice so ločene s klesarsko zvezdo. Večja začetna črka D besede *domovina* omogoča prepoznati začetek besedila. Verzi so vklesani v dveh vrstah na vencu pokrova sarkofaga. Začnejo se na zahodni strani, se nadaljujejo preko južne in vzhodne strani ter se končajo na severni strani. Nenavadno razporeditev verzov so narekivale mere sarkofaga.

Na že omenjenem listu s skicami sarkofaga (sl. 3), s skico lokacije in z nekaterimi podatki o herojih, ki so jih nameravali pokopati v grobnico, sta očitni dve roki. Mahnič je skico sarkofaga na samostojnem listu pripisal kar pesniku,23 vendar je

17 MAHNIČ 1967, cit. n. 6, p. 363; NUK, cit. n. 8, št. 172.

18 Arhiv Ane Nuše Jontez Mihevc, cit. n. 3; NUK, cit. n. 9.

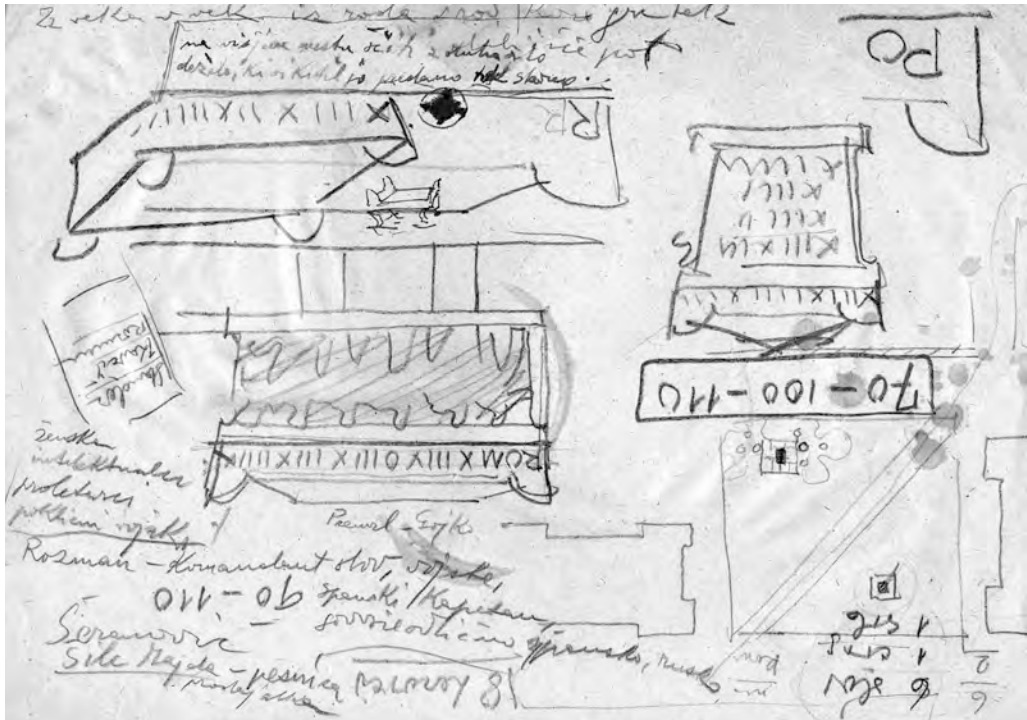
19 ČOPIČ 2000, cit. n. 4, p. 393.

20 KRALJ PAVLOVEC 1999, cit. n. 5, p. 106.

21 Ana Nuša Jontez Mihevc in Olga Rusanov, ustni podatek.

22 Izpis vhodnih klimatoloških podatkov, 1949, Oddelek za kontrolo podatkov in arhiv – meteorologija, MOP – ARSO, Ljubljana (digitaliziran vir).

23 MAHNIČ 1967, cit. n. 6, p. 363.



3. Ilustracija pogovora arhitekta E. Mihevca in pesnika O. Župančiča, 12. 12. 1948. Ljubljana, Muzej in galerije mesta Ljubljana, Zapuščina Otona Župančiča, inv. št. 510:Lju;0022852 / Illustration de la conversation entre l'architecte E. Mihevc et le poète O. Župančič 12.12.1948. Musée et Galeries de la Ville de Ljubljana, Legs Oton Župančič, inv. no. 510:Lju;0022852

skica z gotovostjo delo arhitekta. Mihevčevo roko na skicah sarkofaga je zlahka prepoznala in potrdila Ana Nuša Jontez Mihevc. Arhitektovi roki pripisujemo skice sarkofaga v frontalnem pogledu v vzdolžni smeri na podstavkih in v prečni smeri ter skico pokrova sarkofaga z ušesi, »rebusa«²⁴ in še kaj; drugi, pesnikovi roki, pa verjetno tloris Muzejskega trga (sedanjega Trga narodnih herojev) z okolico: z diagonalno potjo prek Trga in z lokacijama Valvasorjevega spomenika ter grobnice s sarkofagom in z drevesi. Pesnik je vrisal tudi smer svoje poti nekako od Operne kleti diagonalno čez Trg do tedanje Nunske ulice, kjer je po vojni stanoval. Opombe so na eni strani lista napisane iz dveh smeri. Vsaj nekaj besedila je pesnikovega, del pa Mihevčevega. Podatke o herojih je arhitekt našteval pesniku (imena in priimke, njihove poklice, vloge in funkcije v vojski): *ženska / intelektualci / proletarci / poklicni vojaki*. Omenjenih je osem herojev, šest Slovencev, pet od njih po-

²⁴ Nerazrešena ostajata številčna »rebusa«: 90 – 110 in 70 – 100 – 110, številke pa niso mere sarkofaga.

imensko: *Šlander / Kavčič / Rozman – komandant slov. vojske, španski kapetan, govoril odlično špansko, rusko / Premrl - Gojko*²⁵ / *Šilc Majda – pesnica prodajalka*.²⁶ Zapisana sta še / *Srb / (nedvomno Dragan Jevtić) ter črnog. kom. (črnogorski komandant) Šaranović.*

O čem je ob pogovoru razmišljal pesnik, razberemo iz dveh pripisanih besedil (sl. 3): *Iz veka v vek, iz roda v rod, / krvi gre tek, duh išče pot. / ter še na višjem mestu štiti z duha silo / deželo, ki si kitil jo predano ...* (težko čitljivo). Prva verza sta Župančičeva (1939) v Prešernovi rojstni hiši, drugo besedilo pa sta verza slovenskega prevoda Prešernovega nemškega soneta.²⁷ Janko Glazer, urednik Prešernovih nemških poezij v slovenščini, in Mahnič navajata, da je pesnik začel prevajati Prešernove nemške pesmi šele v letu 1949.²⁸ Verza, napisana 12. decembra 1948, njuno domnevo nekoliko dopolnjujeta.

Tudi na Spomeniku padlim žrtvam narodnoosvobodilne vojne v Šentvidu pri Stični so z velikimi črkami vklesani okrnjeni stih do takrat še neobjavljene različice pesmi *Domovina je ena*.²⁹

Od prve do najnovejše tiskane objave

Sočasno s pokopom herojev je pesem izšla kot prva tiskana objava, brez navedbe avtorja in brez naslova.³⁰ V tej objavi sta združeni po dve zaporedni vrstici, glede na čistopis za klesanje je opuščeni tudi nekaj vejic. Dva dni kasneje je *Slovenski poročevalec* navedel le zadnjo kitico, četrtemu stihu namesto pike sledi klicaj.³¹

²⁵ Župančiču, z mladostnim psevdonimom Gojko (!), se je zapisalo Gojko namesto Vojko.

²⁶ Podčrtavala sta pesnik ali arhitekt.

²⁷ *An den Herrn k. k. Appellationsrat Anton Tschopp bei Gelegenheit seiner Übersiedelung nach Klagenfurt / Gospodu apelacijskemu svetniku Antonu Čopu ob preselitvi v Celovec: na višjem mestu brani z duha silo / deželo, ki si bil ji v diko izbrano.* France PREŠEREN, *Prešernove nemške poezije*, Ljubljana 1950, pp. 56–57.

²⁸ Janko GLAZER, Pripombe, *Prešernove nemške poezije*, Ljubljana 1950, p. 59; MAHNIČ 1967, cit. n. 6, p. 422.

²⁹ NUK, cit. n. 8, št. 171. Ivan Krevs je objavil transkripcijo besedila, vendar brez ločil. Zapisa, klesani iz Šentvida in Krevsov tiskani, se ne skladata niti s pesnikovim originalom niti med seboj (Ivan KREVS, Spomeniki iz narodnoosvobodilne vojne, *Zbornik občine Grosuplje*, II/2, 1970, pp. 29–40).

³⁰ Nepodpisan članek, Hvala in slava padlim narodnim herojem!, *Slovenski poročevalec*, X/97 (24. 4.), 1949, p. 1.

³¹ Nepodpisan članek, Ostali bodo med nami v trajen zgled in pobudo, *Slovenski poročevalec*, X/98 (26. 4.), 1949, p. 1.

Primerjava rokopisov s tiskanim faksimilom v reviji *Tovariš*³² pokaže, da je bil objavljeni faksimile posnet po rokopisu v zapuščini Gabrijela Justina in ne, kot je sklepal Mahnič, po rokopisu v Župančičevi zapuščini.³³ Faksimile rokopisa je bil objavljen 6. maja 1949 z naslovom in podnaslovom: *Ljudski pesnik narodnim herojem (Faksimile napisa na sarkofagu v Ljubljani)*. Mahnič³⁴ ga navaja kot prvo objavo, vendar sta jo prej omenjeni objavi, klesana in tiskana v *Slovenskem poročevalcu*, obe 24. 4. 1949, prehiteli za 12 dni. Čas nastanka po spremembah v besedilu poslednjih dveh različic³⁵ lahko umestimo v obdobje od nastanka prvotne večplastne pesmi in vse do 23. 4. 1949, ko je Justin, sodelavec za fotografijo pri reviji *Tovariš*, prejel rokopis za tisk.

Tako se že od leta 1949 slednja različica pesmi, ki ni bila vklesana na sarkofag, pojavlja pod naslovoma *Napis na sarkofagu narodnih herojev* oziroma *Napis na nagrobniku narodnih herojev*. Prvi jo je brez naslova posmrtno objavil *Novi svet*.³⁶ Nato je bila z neustreznim naslovom povzeta tudi v izdaji *Izbranih pesmi*.³⁷ Različica pesmi iz arhiva Ane Nuše Jontez Mihevc in napis na sarkofagu bi bila edina upravičena do takega naslova.

V tiskanem slavospevu je besedilo,³⁸ verjetno zaradi spevnosti, kompilacija verzov iz dveh različic pesmi: verza *Svobodi predani in se dvigne v življenje*, se ne pojavita hkrati v nobenem znanem rokopisu.

Verzi pesmi *Domovina je ena* so ponovno predmet zanimanja v kontekstu spomenika spravi. V *Zakonu*³⁹ je v citatu prve kitice pesmi dodana vejica in opuščena končna pika. Zakonodajalec je posegel v avtorsko besedilo. Vrinjena vejica se pojavlja tudi v časopisju ob zapisih o spomeniku spravi. Vejico na koncu prvega verza je pesnik postavil le ob snovanju pesmi v Beležnici.⁴⁰ Treba je torej poudariti, da

³² Oton ŽUPANČIČ, *Ljudski pesnik narodnim herojem (Faksimile napisa na sarkofagu v Ljubljani)*, *Tovariš*, V/18 (6. 5.), 1949, p. 317.

³³ NUK, cit. n. 9. Justinov pripis na rokopisu pove, da ga je »prejel po Milici (Mš.) od pesnika – 23./april 1949«. NUK, cit. n. 8, št. 172.

³⁴ MAHNIČ 1967, cit. n. 6, p. 363.

³⁵ NUK, cit. n. 8, št. 172; NUK, cit. n. 9.

³⁶ Juš KOZAK, Osmrtnice za Otonom Župančičem, *Novi svet*, IV/7–8, 1949, p. 647.

³⁷ Oton ŽUPANČIČ, *Izbrane pesmi* (ed. Janko Glazer), Ljubljana 1950, pp. 265–266.

³⁸ HOMÉR – ŽUPANČIČ 2011, cit. n. 2.

³⁹ Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o vojnih grobiščih, 7.a člen (spomenik vsem žrtvam vojn), *Uradni list RS*, 72/2009.

⁴⁰ Pesnik je veliko pozornost posvečal prav ločilom, ki vplivajo na ritmično podobo in stilni ustroj verza (PIRJEVEC 1956, cit. n. 1, p. 323), kar se vidi iz zapisov pri snovanju tudi drugih pesmi.

niti v čistopisih niti v knjižnih in revijalnih objavah pesmi ni vejice na koncu prvega verza. Glede ločil in posledično spremembe vsebine so do junija 1949 mero-dajni pesnikovi zapisi, po njegovi smrti pa le strokovno utemeljene spremembe. Za poseg v besedilo nisva našla nobene racionalne razlage.⁴¹

Dokumenti v NUK in MGML prepričljivo kažejo, komu in čemu je bil spome-nik s sarkofagom na Muzejskem trgu namenjen.

Viri ilustracij: osebni arhiv Ane Nuše Jontez Mihevc (1); Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana (2); Muzej in galerije mesta Ljubljane (3).

⁴¹ Ministrstvo, pristojno za gradnjo spomenika, se je na opozorilo o napaki odzvalo in obljubilo popravek besedila.

Edo Mihevc et Oton Župančič: naissance et destin du poème *Unique est la Patrie*

RÉSUMÉ

Les auteurs examinent les circonstances et les faits à l'origine du poème *Unique est la Patrie* d'Oton Župančič. Écrits par le poète sous l'impulsion de l'architecte Edo Mihevc, ces vers furent destinés à être gravés sur le tombeau honorant les héros de la Nation, à Ljubljana, la capitale de la République de Slovénie. La présente analyse s'appuie sur le récit de l'architecte A. N. Jontez Mihevc qui rapporte la conversation d'E. Mihevc avec le poète durant la composition du poème. Parmi les documents étudiés, les auteurs constatent que la variante manuscrite signée concluant l'entretien est datée du 12.12.1948. Ils mettent aussi en évidence des sources particulières presque omises jusqu'à présent. Ce sont des documents conservés à la Bibliothèque nationale et universitaire slovène (NUK) et aux Musée et Galeries de la Ville de Ljubljana (MGML), notamment les notes du poète et diverses variantes manuscrites ainsi que les premiers textes imprimés et fac-similés.

À partir de la documentation citée, les auteurs constatent que dans la dernière version de la Loi de réconciliation nationale et pour le monument commémoratif à toutes les victimes des guerres, la première strophe du poème est imprimée avec une virgule ajoutée à la fin du premier vers et sans point à la fin du quatrième.

Traduit par Marie-Claude Oberti Župančič